

1.01
Prejeto 12. 9. 2013

UDK: 323.12(=411.16)(497.4)"1914/1918"

Marko Štepec*

Predsodki o Judih med prvo svetovno vojno

IZVLEČEK

Prispevek pripoveduje o antisemitizmu, ki se je širil med vojaki in civilisti v zaledju avstro-ogrskih bojišč. Na osnovi analize izbranih primerov iz dnevnikov in spominskih zapisov, v katerih se zrcalijo številne stereotipi in predsodki, so predstavljene osnovne značilnosti antisemitizma v vojnem času. Vojna med letoma 1914–1918 je pustila neizbrisno sled na človeških odnosih in mišljenju ter odločilno spremenila življenje v evropskem prostoru. Vplivala je tudi na odnos do judovskih prebivalcev in na oblikovanje protijudovskih predsodkov.

Ključne besede: Avstro-ogrška monarhija, Slovenija, 1. svetovna vojna, Judi, antisemitizem

ABSTRACT

PREJUDICE ABOUT JEWS DURING WORLD WAR I

The following contribution describes the anti-Semitism spreading among soldiers and civilians in the hinterlands of the Austro-Hungarian battlefields. On the basis of the analysis of selected examples from diaries and memorial documents, reflecting many stereotypes and prejudices, the author presents the basic characteristics of anti-Semitism during the war. The war between 1914 and 1918 made a permanent impact on the human relations and thinking, and it definitely changed the life in the European space. It also influenced the attitude to the Jewish population and the formation of anti-Jewish prejudice.

Keywords: Austro-Hungarian Monarchy, Slovenia, World War I, Jews, anti-Semitism

Konec julija 1914 so mobilizacijski razglasi pozvali vojaške obveznike, da se zglasijo na mobilizacijskih mestih. Vzdušje patriotizma in pričakovanje, da bo moč orožja razrešila nakopičena evropska nasprotja, ki ga je vzpodbujala vojna propaganda,

* mag., muzejski svetovalec, Muzej novejše zgodovine Slovenije, Celovška c. 23, SI–1000 Ljubljana; marko.stepec@guest.arnes.si

je bilo značilno za zgodnje poletje 1914.¹ Časopisni članki so bili polni vojnega hujskaštva in zapisov o nasprotnikih, ki so umorili prestolonaslednika in ogrožali življenjske interese monarhije. Pod vplivom prebujenega nacionalizma so množice po evropskih mestih zahtevale zadoščanje, pravico in zmago. Osamljeni glasovi mirovnikov so utihnili in vojni krediti naj bi zagotavljali, da bo v kratkotrajni vojni, dosežena zmaga. Želje se niso izpolnile in vojna je zahtevala vse večji krvni davek in kmalu povzročila splošno izčrpanost in pomanjkanje. Elias Canetti, avtor knjige *Množica in moč*, se je spominjal svojega otroštva in avgustovskih dni v Badnu pri Dunaju, kamor se je priselil iz Velike Britanije. Ko je prispela novica o nemški vojni napovedi Rusiji, je godba zaigrala avstrijsko in pozneje še nemško himno. Pisec je skupaj s svojima mlajšima bratoma spremljal petje v angleščini in bil kljub mladosti pretepen: »Nenadoma sem okrog sebe zagledal od besa spačene obraze in roke, ki so tolkle po meni. Celo moja brata, tudi najmanjši Georg, sta dobila nekaj udarcev, ki so bili namenjeni meni, devetletnemu fantiču.«² Tudi Jože Hameršak je dobil vtis, da so bile v pričakovanju vojne ljubljanske ulice »vedno bolj polne«, da so se »stalno vršile burne demonstracije« in da je »ljudstvo popolnoma ponorelo.«³ Vojaki tretjega korpusa avstro-ogrške armade s slovenskih nabornih območij so svojimi pohodnimi bataljoni večinoma odšli na vzhodno bojišče. Na poti od vojašnic do kolodvorov so s cvetjem okrašene vojake, ki so jih spremljali svojci, pozdravljale množice. Iz hiš so plapolale zastave in domoljubno navdušenje se je mešalo s tesnobo slovesa. Kmalu so se v zaledje vrnili polnih vagoni ranjencev, ki so napolnili bolnišnice in druge javne ustanove in razkrili drugačno vojno resničnost.

Vojaška cenzura je nadzorovala časopise, korespondenco in obvestila z bojišč. Vojna propaganda je širila stereotipe in sovražni govor o nasprotnikih.⁴ Vse bolj militarizirana državna uprava je ustvarjala podobo sovražnikov in pogoje za preganjanje političnih nasprotnikov. Splošna vojaška in delovna mobilizacija prebivalstva kot tudi izkušnja življenja v strelskih rovih, pomanjkanje, prehrabna kriza in druge spremembe, ki jih je prinesla vojna, so vplivale na oblikovanje predstav, stereotipov in predsodkov. Protijudovstvo in z njim povezani predsodki so bili globoko zakoreninjeni in razširjeni med avstro-ogrskimi prebivalci. V zadnji tretjini 19. stoletja se je prek dnevnega časopisja in različnih literarnih besedil vse bolj širil rasni antisemitizem. Slovenci pri tem niso bili izjema, čeprav niso ustvarili kakšnega izvirnega, na antisemitizmu utemeljenega političnega ali svetovnonazorskega programa. Ko se je začela vojna, so poskušale avstro-ogrške oblasti utišati nasprotja med narodi, a je vojna s svojimi posledicami dala posebno moč stereotipom o judovskih oderuhih, goljufigih, izkoriščevalskih trgovcih, vojnih dobičkarjih, vohunih, izdajalcih, slabih vojaki in drugim skoraj pozabljenim predsodkom iz obsežne protijudovske dediščine. Njen

¹ Jeffrey Verhey: *The Spirit of 1914: Militarism, Myth and Mobilization in Germany*. New York 2000.

² Elias Canetti: *Rešeni jezik – zgodba neke mladosti*. Celovec, Ljubljana, Dunaj 1998, str. 124.

³ Jože Hameršak: *Skoz prvo svetovno vojno*. Ljubljana 1994 (dalje Hameršak, *Skoz prvo svetovno vojno*), str. 8.

⁴ Matthew Stibbe: *German Anglophobia and the Great War, 1914–1918*. New York 2006, str. 27.

obstoj lahko iščemo v avtobiografskih besedilih, ki so zapisovala vtise in dogodke iz vsakdanjega vojaškega življenja in prvotno niso bila napisana za objavo. Pri tem so pisci v svoja besedila vnesli predsodke svojega okolja in lastna razumevanja dogodkov in njihovih vzrokov. Številni slovenski pisci vojnih dnevnikov in spominov so tako predvsem iz notranje potrebe postali kronisti vojnega nesmisla. S pisanjem so skušali ohranjati svojo človečnost in premagovati vsakodnevne vojne stiske. Igor Vilfan, ki je za objavo uredil dnevniške zapise svojega deda Franca Rueha, vojaka 17. pehotnega polka, je v spremnem besedilu zapisal, da svojega vojnega dnevnika in albuma fotografij, pisec ni omenjal niti svojcem.⁵ Podobno o objavi svojih dnevnikov ni razmišljal nadporočnik Fran Spiller Muys, Jože Tronkelj, Anton Martinc in številni drugi, katerih težko berljive, drobne knjižice z orumenelimi listi hranijo zasebne, arhivske in muzejske zbirke.

Srečanja

Mobilizirani slovenski vojaki so večinoma na vzhodnem, v manjšem številu pa tudi na balkanskem bojišču doživeli svoje srečanje z vojno resničnostjo, ki je pomenila padle, pohabljene in oslepele vojake, nasilje nad civilisti, številne begunce in porušene domove. V narodno in versko mešani Galiciji so pogosto prvič srečali judovske prebivalce. V svojih dnevnikih so beležili številne drobce o nasilju nad judovskimi prebivalci Galicije. Njihovi zapisi pogosto pričajo o tradicionalnih predsodkih, ki jih je vojna izkušnja še zaostрила in spremenila. Vojna je galicijske prebivalce izjemno prizadela in postavila pred težko preizkušnjo. Številni slovenski vojaki se spominjajo prenočevanja po judovskih vaseh in domovih. Osip Šest je s svojim bataljonom ponočno zvečer prispel v Ljublin in prenočil v judovski hiši: »Zbiti, utrujeni zavzamemo za take slučaje pripravljene prostore. Vojaštvo v šoli, ostali v hiši židovskega trgovca.«⁶ Fran Zupančič je spal v izropani vili bogatega žida.«⁷ Ivan Lah, ki je skrbno opazoval kraje in ljudi na blatnih prostranstvih Galicije, si je zabeležil, da: »Vladimir Volinskij res ni bil mnogo poškodovan, da si je že dvakrat divjala okoli njega bojna vihra. Prebivalstva je bilo videti malo, le pred židovskimi prodajalnami in krčmami je stalo nekaj ljudi, večinoma umazane Židovke in nekaj vojakov.«⁸ »Galicija je krasna dežela, samo ko ne bi bilo veliko Judov, tako pa je vse, kar je kaj boljšega, v judovskih rokah,« si je v svoje drobne, nečitljive rokopise zabeležil Jože Tronkelj.⁹

Fran Zupančič, ki je v svojih dnevnikih Galicijo poimenoval »Židowskie,¹⁰ je opisoval množice beguncev, ki so se umikale pred vojno vihro: »Vse se pomika nazaj. Dolga kolona trena in artilerija. Kolomeja je prišla v ruske roke. Mi marširamo v vas

⁵ Franc Rueh: *Moj dnevnik 1915–1918*. Ljubljana 1999 (dalje Rueh, *Moj dnevnik*), str. 7.

⁶ Osip Šest: *Enaintrideset in eden*. Ljubljana 1937 (dalje Šest, *Enaintrideset in eden*), str. 16.

⁷ Franc Zupančič: *Dnevnik 1914–1918*. Ljubljana 1998 (dalje Zupančič, *Dnevnik*), str. 21.

⁸ Ivan Lah: *Druga knjiga spominov*. Ljubljana 1940 (dalje Lah, *Druga knjiga spominov*), str. 111.

⁹ Jože Tronkelj: *Zapiski* 15. 3. 1915–21. 6. 1915. Rokopis, Muzej novejše zgodovine Slovenije (dalje Tronkelj, *Zapiski*).

¹⁰ Zupančič, *Dnevnik*, str. 9.

Krasna, kakih 15 km nazaj proti Delatujmu oziroma proti Nadvorni. Judje gredo za nami v celih tropih. Popoldan pride ukaz dirigirati vse begunce v Nadvorno.«¹¹ V njegovih zapisih lahko prepoznamo naveličanost nad ponavljajočo se neusmiljenostjo vojne, v kateri ni bilo prostora za sočutje. Avgusta 1916, ko se je odpeljal z vlakom iz Stanislava proti Krakovu, si je zabeležil, da »Židje pripravljajo punkelne.«¹² Mesto Rowno, kjer se je nahajal v zadnjem letu vojne, avgusta 1918, je označil z besedami, da ima le eno lepo ulico, vse ostale pa »so umazane, polne Židov in Germanov«¹³.

Ivan Matičič je Galicijo prehodil z ljubljanskim 27. domobranskim pehotnim polkom in v svojih spominih, ki so izšli kmalu po vojni, zapustil mnogo drobcev o usodah judovskih prebivalcev in o svojem nenaklonjenem odnosu do njih: »Naslednje jutro, to je četrti dan, smo morali zopet na noge, ki so bile vse boleče, a težke kot železo. Oficirji so nam prepovedali jemati od civilistov jedi in pijače, češ, da je vse otrovano, ker so izdajalci. Molčali smo in vsi onemogli komaj še stisnili zobe. Pognali so nas in šli smo zopet naprej. Bila je nedelja. Marširali smo od jutra do popoldne brez odmora. Med nami je švrkal bič, drdrali so topovi, vozovi, pehala se živina, peketal konjenica. Na vseh cestah, kamor je seglo oko in do koder je seglo, so se vlekle dolge, brezkončne kolone trena in čet. Popoldne smo obstali v velikem trgu Bobrki. Tu smo si nakupili kruha, čokolade, slaščic, piva in gališkega »vina«. Tu je mrgolelo židov, ki so se zbirali v gruče, se tiho pomenkovali in nas nezaupno motrili.«¹⁴ V svojih spominih je na več mestih dodal še marsikatero pikro o lastnostih naroda, ki naj bi, »še najbolje prenesel časov silo«¹⁵ in ki je razkrivala, da mu številni za tisto obdobje sicer precej običajni protijudovski predsodki niso bili tuji.¹⁶ Pri tem je seveda vpiljal vplive okolja, v katerem je živel in se s pisanjem skušal rešiti vojnih travm in nasilja, s katerim se je srečeval. Za razumevanje vojaškega življenja in mišljenja je najboljša prva izdaja njegovih spominov iz leta 1922. V poznejši izdaji je pisec spomine dopolnil z zgodovinskimi podatki, jih jezikovno očistil, revidiral in omilil posamezna stališča in jim nehote odvzel izpovedno moč.

V zapisih najdemo veliko pričevanj o običajih, praznovanjih in o verovanjih pripadnikov drugih veroizpovedi, s katerimi so se srečevali med vojno, in ki jim je s svojo drugačnostjo vzbujala radovednost. »Bližala se je Velika noč. Nekega dne smo začeli od kantine sem grozansko vpitje, zmes čudnih glasov, ki ni bila niti jok niti krik, ampak nekako otožno tuleče vzdihovanje. Zvedeli smo, da imajo Judje svoj praznik. Tako menda vzdihujejo pod obzidjem jeruzalemskega templja. Oni, ki žive kot izgnanci v tujih deželah, menda še bolj zvesto izpolnjujejo svoje verske dolžnosti.«¹⁷ Študentje iz slovenskih dežel, posebej Štajerske in Kranjske, kjer redno naseljenega judovskega prebivalstva vse do šestdesetih let 19. stoletja, zaradi izгона na prelomu

¹¹ Prav tam, str. 135.

¹² Prav tam, str. 150.

¹³ Prav tam, str. 290.

¹⁴ Ivan Matičič: Na krvavih poljanah. Ljubljana 1922 (dalje Matičič, Na krvavih poljanah), str. 15.

¹⁵ Lah, Druga knjiga spominov, str. 106.

¹⁶ Matičič, Na krvavih poljanah, str. 101.

¹⁷ Lah, Druga knjiga spominov, str. 118.

iz 15. v 16. stoletje sploh ni bilo, so pogosto prvič spoznavali Jude na Dunaju, kjer se po načinu oblačenja in življenja, niso razlikovali od ostalega meščanstva in mestnih prebivalcev. V antisemitskem diskurzu je ravno to pomanjkanje razlike pomenilo še večjo grožnjo lastni identiteti, ki je ustvarjala potrebo po razločevanju, kdo je pravzaprav »jud«, in odpiralo prostor neomejeni uporabi pojma kot metafore in krivca za vse probleme modernega sveta. V Galiciji pa se v tradicionalnih okoljih Judje niso razlikovali le po verski pripadnosti, ampak tudi po obleki, jeziku in navadah. »Dočim se židovsko prebivalstvo povsod krščanskemu vedno bolj približuje ter se v obleki, navadah in običajih prav nič več ne razlikuje, so poljski židje ne le ohranili tipičnost svojega plemena, nego se razlikujejo tudi po obleki in načinu življenja prav očitno od svoje krščanske okolice. Orlovski nos, velike črne oči, temni kodrasti lasje in rumenkasti obraz z ostro rezanimi potezami, izdajajo na prvi pogled njihovo orijentalno pokolenje.«¹⁸ To naj bi pritrjevalo konstrukciji juda kot rasne kategorije, ki je bila znana iz psevdoznanstvene literature, časopisov in popularne književnosti. »Ej, tam je bilo židov, ki praznujejo petek in svetek, vedno brez dela, s prekrizanimi rokami stoječ pred svojimi zaduhlimi štacunami, oblečeni v smrdljive, mastne kaftane, ki jih ne slečejo leto in dan. Glave stikajo in žlobodrajo ves ljubi dan in se prezirljivo posmehujejo in skrivno švigajo z drobnimi, pretkanimi očmi. Sobota je njih »sabbat« in tedaj molijo in sprejemajo goste. Vsak je pogoščen, kdor je njih vere in pozna njih verske obrede. Ej, vojna jih je pa goljufala; tedaj je bil marsikak krščen žid v njih domu pogoščen. Stryj, Sanok, Chyrow, Sambor, Stanislawow – tam smrdi po židih, tam težko uzreš pisano rusinsko ali poljsko krilo med črnimi kaftani. Pa Lwow – tam je tedaj mrgolelo vlačug. V Berecznici smo počivali več dni. Tu je prišlo poročilo, da je padla Gorica. Štiriinštirideseta divizija na pomoč! Tako se je glasilo povelje.«¹⁹

Nasilje

Slovenski vojaki so se v Galiciji srečevali z nasiljem nad judovskimi prebivalci in pri njem tudi sami sodelovali. Vojna je sicer prizadela vse civilno prebivalstvo v območju bojev in v neposrednem zaledju, a del nasilja lahko pripišimo tudi razširjenosti protijudovskih predsodkov med vojaki. Težke razmere, lakota in izguba občutka za sočloveka so medčloveške odnose spremenile v boj za obstanek in predsodki so pogosto služili kot povod in opravičilo za lastno neetično in nasilno ravnanje. Judovski prebivalci vasi in mest, ki jih je zajela vojna vihra, so doživljali nasilje vojaških enot z obeh strani. Ivan Lah, ki je bil na vzhodnem bojišču od leta 1914 in tam preživel svoj prvi vojni božič, je zapisal, da »posebno mnogo dovtipov kroži na račun Židov, ki so bili pri pohodu ruskih čet preko Galicije precej prizadeti in so si poiskali zavetja v obeh glavnih mestih države.«²⁰ Z ruskim antisemitizmom se je srečal tudi rezervni častnik, umetnostni zgodovinar Vojeslav Mole kot ujetnik v Tomsku in nanj opozoril

¹⁸ Tedenske slike, leto II, št. 35, 15. 9. 1915, str. 3.

¹⁹ Matičič, Na krvavih poljanah, str. 106.

²⁰ Lah, Druga knjiga spominov, str. 6.

v svojih spominih: »Zagledal sem majhno trgovino, in sem se spomnil, da moram kupiti milo, ter sem hotel stopiti v trgovinico, a tu mi je moj spremljevalec rekel:«Tu ne morete nič kupiti!« Na moje vprašanje, zakaj ne, je odgovoril:«Eto jevrejskaja lavka!« Spomnil sem se, da sem v deželi klasičnih židovskih pogromov. Počasi, korak za korakom sem bolje spoznal Rusijo.«²¹ Prav tako Anton Mauri, ki je z vojaki 97. pehotnega polka prišel v »lično vas,« v kateri so ruski vojaki »samo židovske bajte spremenili v hleve«²²

Ivan Matičič je opisal vzdušje ob umiku avstro-ogrške vojske: »V Lvovu je šlo vse navzkriž. Bežali so židje pred Rusi, raztepane tolpe naših čet so pa vdrle v njih štacune in se zagnale v štelaze. Bežali so skozi Lvov raztepeni polki poljskih legionarjev, prej vsi ovenčani, vriskajoči, zdaj poraženi osramočeni... avstrijska vojska je bila tepena, nemški in madžarski oficirji so pa pričeli psovati, klofutati, rohneti, pobijati.«²³ Ob zavzetju Samborja v Galiciji maja 1915 si je Ciril Prestor zabeležil, da so bili meščani veseli avstro-ogrške vojske, da so jih pogostili in pri tem opozoril na rusko preganjanje Judov. Njegova opomba iz Baranšic je kratka: »Vedno več Židov.«²⁴ Jože Hameršak je odšel v ujetništvo in v neki vasi pri Vinici je »ukrajinski Žid« prodajal kruh. Ruski vojak, ki je spremljal ujetnike, je zaradi previsoke cene »usekal Žida za uho, da se je prevrnil po tleh, » prevrnil tudi voz s kruhom in vse pozval, da si ga vzamejo.«²⁵ Podobno izkušnjo je na avstrijski strani bojne črte opisal tudi Ciril Prestor: »Ker so drago prodajali, smo jim kar vzeli. Židje vedno molili v svojih čudnih plaščih.«²⁶ Leopold Vadnjal se spominja dogodka v majhnem mestu v Galiciji, ko je skupaj s skupino vojakov vdrl v hišo neke judovske družine: »Trkamo, bijemo po vratih, a nihče se ne pokaže. Ko se naveličamo trkati, stopi eden k oknu in udari po šipi, da se razleti. To je pomagalo in kmalu so se odprla vrata. Star Jud je stopil na prag in nas vprašal, kaj hočemo. Če bi mu povedali, da bi radi kruha, bi nam gotovo spet zaprl vrata, zato sem ga odrinil v stran, ne da bi mu kdo kaj odgovoril, in stopili smo v izbo«. Po neuspešnem dogovarjanju, da bi kupili kruh se Vadnjal spominja, da se je »en Jud zadril, da nas to nič ne briga, da nam sploh ne dajo kruha in da naj se pobere-mo ven. Zgrabil je tovariša, ki je stal pri vratih in ga hotel poriniti skozi vrata. To me je razjezilo, da sem mu nastavil bodalo na goltanec. Prestrašen, se je Jud odmaknil, tovariša pa sta vtaknila vsak po pet nabojev v puško in nataknila bodala.«Dobro,« rečem Judu, »ker nam nočeš prodati kruha, ampak hočeš jutri z njim pogostiti Ruse, ki pridejo za nami, si ga poiščemo in vzamemo sami, ti pa če se le ganeš, dobiš bodalo v rebra ali kroglo v glavo.«²⁷ Omenjeni družini so nato izpraznili shrambo in odšli.

²¹ Vojeslav Mole: Iz knjige spominov. Ljubljana 1970, str. 180.

²² Anton Mauri: Moj križev pot. Tipkopolis 44/2011. Rokopisni oddelek Narodne univerzitetne knjižnice (dalje Mauri, Moj križev pot), str. 10.

²³ Matičič, Na krvavih poljanah, str. 19.

²⁴ Ciril Prestor: Ko sem nosil vojaško suknjo. V: O žalosti niti besede. Ljubljana 2000 (dalje Prestor, Ko sem nosil vojaško suknjo), str. 141.

²⁵ Hameršak, Skoz prvo svetovno vojno, str. 34–35.

²⁶ Prestor, Ko sem nosil vojaško suknjo, str. 142.

²⁷ Leopold Vadnjal, Stanko Janež: Zapiski vojaka 1914–1921. Ljubljana 1989, str. 23.

Droben, nepomemben dogodek, kakršnih je bilo med vojno nešteto z mnogo bolj tragičnimi posledicami za civilne judovske prebivalce, je poleg mnogih drugih zapisov zanimivo pričevanje o protijudovstvu, ki je v zaostrenih razmerah prve svetovne vojne dobilo nasilnejšo razsežnost. Leopold Vadnjal se nato spominja, da »vso noč ni zatisnil očesa« in verjetno ne le zaradi uši, ki so »začele svoje peklensko delo.«²⁸ V spominih Ivana Laha se večkrat pojavljajo nauki o tatvini, ki naj bi bila nujna za preživetje v vojnem času: »Kdor ne zna krasti, ne spada na fronto«. »Kdor ne zna krasti je vedno lačen.« »Da nismo kradli, kje bi že bili.« Celotna vojna ni bila po mnenju Ivana Laha nič drugega kot tatvina: »Vsi kradejo: visoki gospodje, vojni dobavitelji, Židi, oficirji, zakaj ne bi kradel vojaki!²⁹« Ob tem je zabeležil nekaj primerov iz lastne izkušnje: »Vkljub prepovedi smo planili iz vagonov v majhno krčmo poleg postaje. Že zunaj se je videlo, da je to židovska štacuna, kakor povsod po teh krajih. Vojaki so v krčmi navalili na ubogega žida in njegovo zanemarjeno ženo, ki sta bila tako presenečena od nenadnega obiska, da nista več vedela, kdo pije in kdo plača. Medtem, ko je žid menjaval enemu vojaku denar, so drugi grabili cele steklenice likerjev, žganja in piva ter izginjali z njimi v vagone. Pod navalom vojakov so pokale mize in stoli in Žid je samo še obupno vil roke in prosil usmiljenja. Njegova žena je branila z zadnjimi silami kose slanine in salame, ki so jih ji trgali iz rok in ji molili denar, a ker se ni mogla v splošnem navalu takoj sporazumeti z vojaki, so ji odnesli večino zastoj. Medtem je vlak zapiskal in vojaki so poskakali v vagone. Ko se je vlak začel pomikati, smo videli nesrečnega Žida, ki je priletel na postajo in jadikoval in lomil roke. Kdo ga je slišal! In kdo bi se v teh časih samovolje in brezobzirnega nasilja menil za Žida. Samo velik krohot je odmeval iz vagona kot zasmeh na njegov obup. Ko so bili namreč vojaki navalili na Židovo krčmo, se je splazilo nekaj vojakov na vrt, kjer je imela Židovka svojo perutnino. Pograbili so, kar jim je prišlo najprej v roke, zavili racam in gosem vratove in izginili z njimi v vagone. Zdaj so se pripravljali, da jih bodo spekli za večerjo.«³⁰ »Do Grubieszova je vodila poljska železnica, ki je bila v zelo slabem stanju. Dobili smo ukaz, da jo moramo popraviti. V mrzlem jutru smo odhajali na delo. Na koncu vasi je postavil Žid svojo stojnico s slaščicami. Vojaki so planili k stojnici, da si pribore vsaj nekaj bonbonov za lačne želodce. Mnogi so vzeli in nič plačali. Žid je protestiral. Nastal je prepir. Končno so pretepli Žida in stojnico izpraznili. Zaman je mož vzdihoval in se pritoževal pri častnikih.«³¹

Posebej grozljive in večkrat citirane prizore nasilja nad judovskim in drugim civilnim prebivalstvom na vzhodnem bojišču je opisal Ciril Prestor. Za 21. junij 1915 si je zapisal o dogajanju v Grodeku: »Nenavadno hitro zasedli Grodek. Prebrskali vse hiše. Za brado obešen žid. Za nogo obešena gola židovka s prerezanim trebuhom. Skozi mesto strelni jarki, polni mrtvih Rusov. Rusi v jarkih sedeli in stali kot živi, pa mrtvi. Ruse vse preiskali po žepih. V zadnji hiši našel obešeno mlado židovko z

²⁸ Marko Štepec: Antisemitizem, Evropa in Slovenci. V: Slovenci v Evropi. Ljubljana 2002, str. 84.

²⁹ Lah, Druga knjiga spominov, str. 107.

³⁰ Prav tam, str. 106–107.

³¹ Prav tam, str. 127.

odrezanimi prsmi, ki so ležale na tleh.«³² Nasilje nad judovskimi prebivalci v okolici Lvova v Galiciji je opisoval tudi Jože Tronkelj: »Nastanjeni smo v veliki vasi in tu smo danes videli, kaj je nagla sodba. Židovski duhovnik je imel tajni telefon na rusko stran. Pa že včeraj popoldan in danes Rusi s težkimi kanoni streljajo na vas, posebno, kjer je vojaška komanda. Zato smo pregledali vso vas od hiše do hiše in pri Judu dobili telefon. Zato je šlo 6 ljudi na veje velike lipe.«³³

Slabi vojaki

Maja 1915 je iz Šoprona odhajal na bojišče 9. pohodni bataljon gališkega 45. pehotnega polka, v času, ko »odhodi takega bataljona že davno niso bili več senzacija, čeprav je igrala muzika imenitne marše in so mame, sestre in dekleta jokale tako, kot se ob takih bridkih prilikah jokati spodobi.« Osip Šest je ob tem zapisal, da je pri odhodu tega bataljona izjemoma »kar povprek«, jokalo tudi moštvo, »kajti bataljon je bil sestavljen po večini iz židov, katerim so pravočasno odrezali brade in šope las ob ušesih«. Pri tem je dodal svoj komentar, da je bil to »klavrn bataljon in oficirji nikakor niso mogli s ponosom zreti na to družčino, ki je hitela kot rezerva na pomoč gor v Galicijo – dejal bi torej, na pomoč ožji domovini.³⁴ Vojašnice omenjenega polka so bile sicer v Przemyslu in Sanoku, toda obe mesti je zasedla ruska vojska. Takšen komentar, ki je podvomil v judovsko obrambno sposobnost ni bil nič nenavadnega, saj so Judje tradicionalno veljali za nesposobne vojake, ki se izmikajo vojaški službi in prvi bojni črti. »Kdo si je znal poiskati varnejše in udobnejše mesto kakor žid?« se je vprašal Rado Pavlič, ki je začel svojo vojaško pot v zaledju balkanskega bojišča.³⁵ Bil je tudi povsem prepričan, o dezertertvu, strahopetnosti in izdajstvu judovskih vojakov kot priznanem in splošno znanem dejstvu: »Gotovo je bilo tudi res, da so naše čete silno trpele, da so imele mnogo mrtvih, ranjenih in ujetih, da so bili posamezni oddelki popolnoma uničeni in razkropljeni in, da so se Romuni borili vedno pogumneje in trdovratneje. Ujeti se niso dali zlepa razen židov, ki so se predajali po vrsti in ki so utekli, če so le mogli, ker so bili bojazljivci prve vrste. Tudi Bolgari so se radi udajali, ti pa iz drugih političnih vzrokov.«³⁶ Zanimivo je, da je Judom očital izdajo in pobeg kot povsem zavrženo dejanje iz sebičnih in strahopetnih vzrokov, a se je tudi sam ukvarjal s podobnimi razmišljanji in se pri tem poistovetil z omenjenimi bolgarskimi, domnevno plemenitejšimi političnimi razlogi. Da je judovsko dezertertvo povsem drugačne narave, je namigoval tudi Osip Šest. Po zavzetju Przemysla naj bi na rusko stran dezertirali judovski vojaki dunajskega polka, in sicer »ne korporativno, v znak protesta, da jih vojna ne zanima, pač pa

³² Prestor, Ko sem nosil vojaško suknjo, str. 142.

³³ Tronkelj, Zapiski, str. 42.

³⁴ Šest, Enaintrideset in eden, str. 9.

³⁵ Rado Pavlič: Ljubezen in sovraštvo: moja pot preko cvetočih in krvavih poljan: slike iz svetovne vojne. Ljubljana 1924 (dalje Pavlič, Ljubezen in sovraštvo), str. 210.

³⁶ Prav tam, str. 278.

solistično, zdaj eden, zdaj dvojica.«³⁷ V kolikor so se Judje javili za delo v bližini bojišča ali so bili prostovoljci, naj bi to običajno naredili zaradi dobička. »Nekaj dni potem se je javil pri njem neki rezervni poročnik in ga prosil naj mu prepusti eno izmed stotnij, ker bi rad šel kot njen poveljnik na fronto. Bil je to ogrski žid in ni storil tega iz junaštva, pa tudi ne v želji, da bi se natančneje spoznal z ostrino srbskih zob, ampak, zato, ker so ga mikale skrivnosti stotnijskih poveljnikov, o katerih se je takrat toliko govorilo.« Namig, ki je pozneje v knjigi tudi pojasnjen je bil seveda vezan na možnost zaslužka.³⁸

Med Slovenci je imel predsodek, da so Judje nesposobni za vojaško službo in nezanesljivi vojaki, dolgo tradicijo. O »sramotnem« odnosu galiških Judov do vojaške službe »ki ni košer, je že oktobra 1872 poročal Slovenski narod in zato naj bi si Judje iskali različne, tudi nepošteno načine, da bi dosegli oprostitev od vojaške službe.³⁹ Poslanec Josip Vošnjak je nekaj let pozneje o tej problematiki spregovoril v državnem zboru. Josip Apih je v svoji antisemitski razpravi o judovstvu iz leta 1886 razloge za to iskal v telesni šibkosti kot plemenski posebnosti judov: »Za težko delo in za vojaštvo je Židovstvo vsled svojega anatomskega ustroja manj sposobno nego večina drugih narodov, s katerimi smo jo primerjali.«⁴⁰

Predsodki o slabih judovskih vojaki so dobili nov pomen med prvo svetovno vojno. 16. junija 1917 je državnozborski poslanec dr. Anton Korošec v svojem govoru opozoril, da se »Židje s skrivaštvom v zaledju izmikajo vojaški dolžnosti.« Na njegov »neutemeljen očitek« je odgovoril Benno Straucher iz Černovic in pri tem dodal, da ga izredno preseneča, »da tako pameten in resen politik ponavlja take prazne bajke. Upam, da bo gospod poslanec dr. Korošec sprevidel, kako narobe se je izrazil.«⁴¹ Dejstvo, da so Judje imeli Avstro-Ogrsko kot svojo edino domovino in da se judovski vojaki niso prav po ničemer razločevali od drugih, niti po številu padlih, pogumu, trpljenju in številu odlikovanj, jih ni rešilo pred predsodki, ki so se širili med vojaki. Ironija Judov v habsburški monarhiji je bila, da so večinoma celo navdušeno podprli vojno in mobilizacijo, ki so jo sprejeli kot priložnost, da se borijo za cesarja in dokažejo, da so antisemitske obtožbe, da Judje ne morejo biti dobri vojaki, povsem napačne in krivične. Štabni častniki avstro-ogrske armade so v resnici prepoznali hrabrost judovskih vojakov in vse do leta 1916 so cenzorji omejevali pojavljanje antisemitskih člankov v avstro-ogrskih časopisih. A tudi to ni preprečevalo antisemitskih obtožb o izogibanju služenja na bojni črti.⁴² Po Ljubljani se je poleti 1916 širila šala, da je Antanta postavila tri pogoje za sklenitev miru, in sicer naj bi nasprotniki našli: juda, ki

³⁷ Šest, Enaintrideset in eden, str. 9–10.

³⁸ Pavlič, Ljubezen in sovraštvo, str. 23.

³⁹ Slovenski narod, 10. 10. 1872.

⁴⁰ Josip Apih: Židovstvo. Letopis matice slovenske za leto 1886. Ljubljana 1886, str. 20.

⁴¹ Zapisniki poslanske zbornice 8. seja, 16. 6. 1917. Navedeno po: Feliks J. Bister: Anton Korošec, državnozborski poslanec na Dunaju, življenje in delo: 1872–1918. Ljubljana 1992, str. 195–196.

⁴² Bruce F. Pauley: Political Antisemitism in Interwar Vienna. V: Jews, Antisemitism and Culture in Vienna. London, New York 1987, str. 153.

je bil 1 leto, 3 mesece na fronti v strelskem jarku, poveljnika, narednika, ki ni goljufal ali kradel, in gospodično, ki je pri Rdečem križu, pa je še devica.«⁴³

Slovenecem nenaklonjeni častniki

Dnevniški zapisi izjemno občutljivo pišejo o Judih, ki so polnili zaledne službe in štabne pisarne avstro-ogrskih vojske. »V vseh komandah sami zdravi Judje. Ti si bojo naredili iz vojske denar. Zaradi njih se tudi vojska dalj časa ne bo končala, kot bi se drugače. V svojih rokah imajo vse fabrike, navijajo cene. Vsled tega, ker delajo za vojaštvo, so skoraj vsi oproščeni vojaščine – poleg liferantov tudi vsi njihovi sorodniki in prijatelji. Če pa že gredo v vojake, pa ostanejo pri raznih komandah v pisarnah,«⁴⁴ si je marca 1916, v zvezi z dunajsko korupcijo, Franc Rueh zapisal v svoj dnevnik. Povzpetniški judovski častniki naj bi bili posebej nenaklonjeni slovanskim vojakom in v dnevnikih so opisane številne slabe izkušnje poštenih slovenskih vojakov. Rada Pavliča je v vojašnici sprejel polkovni adjutant Hinschfeldu, »neprijazen ogrski žid, ki je takoj moral pokazati svojo surovost in mržnjo napram rezervnim častnikom.«⁴⁵ Omenjeni adjutant je po Pavličevih besedah »svoje ljudi na vse moč načine podpiral in ščitil, zavednim Jugoslovanom pa nagajal in jih kar po vrsti pošiljal na fronto.«⁴⁶ Pri tem se je nezadovoljstvo nad strogo vojaško hierarhijo pogosto povezovalo z nacionalnimi nasprotji. Med zagrizeni madžarskimi častniki naj bi posebej izstopal mlad poročnik, o katerem je Rado Pavlič sodil, da »tako predrznega in ošabnega madjarskega žida še ni videl nikjer.«⁴⁷ Tudi polkovni zdravnik, »madžarski žid, Slovanom ni baš prizanašal.«⁴⁸

Trgovci in denar

Po bitki je bila skupina vojakov določena, da zbere osebno lastnino padlih vojakov, saj je večina imela pri sebi ure, prstane, slike, denar, nožiček in druge bolj ali manj vredne drobnarije, ki naj bi jih poslali svojcem ali dali v dobrodelne namene. »Ne vem s kakšnimi občutki so delali drugi, moji so bili, da se na da opisati. Govorili smo malo med seboj.« V skupini so bili tudi judovski vojaki in Jože Tronkelj si je zabeležil, da so vredni predmeti njegovim pomočnikom »posebno Judom osvežili trgovsko žilico.« Po opravljenem delu je sledil pregled in pri enem Judu so našli 17 ur, polne žepe nožev, nekaj prstanov in čez 7000 goldinarjev. Z besedami častnika »Kaj hočeš s tem? Hočeš odpreti trgovino? Ali ne veš, da si lahko tudi ti v par dneh truplo?« je bil pospremljen v spremstvu straže in njegova usoda ni več omenjena.⁴⁹

⁴³ Fran Milčinski: Dnevnik 1914–1920. Ljubljana 2000 (dalje Milčinski, Dnevnik), str. 189.

⁴⁴ Rueh, Moj dnevnik, str. 52.

⁴⁵ Pavlič, Ljubezen in sovraštvo, str. 4.

⁴⁶ Prav tam, str. 51.

⁴⁷ Prav tam, str. 43.

⁴⁸ Prav tam, str. 78.

⁴⁹ Tronkelj, Zapiski, str. 42.

Ali je bil v resnici judovske vere ali le ožigosan za »juda« zaradi njegovega pohlepa in nespoštovanja mrtvih?

Judje naj bi bili izkoriščevalci, pijavke, ki izčrpavajo kmečko prebivalstvo in bogatijo kot krčmarji in trgovci. Poleg krvave bojne izkušnje, dolgotrajnih pohodov in velikanskih izgub, se vzhodnega bojišča pisci spominjajo po blatu in umazanih judovskih trgovinah. »Okoli poldneva smo dospeli v dolgo siromašno poljsko vas, z lesenimi in pol zidanimi kočami, ki so se izgubljale v blatu in med njimi tu in tam malo boljša hiša, slabo zidana in zamazana – židovska trgovina.«⁵⁰ Pri tem ima v kontekstu protijudovskih predsodkov pojem umazanosti tudi značajsko in duhovno dimenzijo, ki se je ne povezuje z revščino in depriviligiranostjo, ampak nasprotno z bogastvom in izkoriščanjem. »Trgovine so imeli v rokah sami Judje. Za velik denar se je še marsikaj dobilo pri njih, najbolj so bili založeni s čokolado, pa tudi s cigaretami. Muh je bilo v trgovinah, da je šumelo kakor v čebelnjaku, Kaftane (plašče) so imeli trgovci tako umazane, da bi se človeku studilo, toda v takšnih pomanjkljivih časih na to ne gledaš, samo, da se kaj dobi.«⁵¹ Jože Hameršak je kot ubežnik prišel do prve hiše zunaj vasi, kjer je bila trgovina. Na vprašanje judovskega lastnika, kaj želi, se je skušal pozanimati, če je še daleč do fronte. Ko je lastnik zvedel, da ima le tri rublje, mu je odklonil pomoč. Jože Hameršak je razočarano odšel: »Jud je pač jud, ti gledajo samo na denar.«⁵²

Izkoriščevalci

Zanimiva je primerjava pretresljivih opisov, polnih sočutja, o umiku primorskih beguncev, ki jih beremo v Matičičevih spominih, in njegovo razmišljanje o beguncih, ki so se skupaj z avstro-ogrsko vojsko umikali pred prodirajočimi Rusi: »Vse ceste so bile polne Židov beguncev, ki so vili roke, jokali in nestrpno bili po svojih mršavih konjih, ki niso mogli izpeljati obloženih voz iz globokega blata. Občudovali smo mirno zavest in otopelost domačega rusinskega ljudstva, ki se ni brigalo ne za Ruse ne za nas. Mirno je čakalo v svojih bornih kočah in gledalo za bežečimi Židi, svojimi največjimi zatiralci in goljufi ... A to krotko ljudstvo ni kazalo zlobe, ni se škodoželjno smejalo za bežečimi pijavkami, ampak je v svojem dobrem srcu imelo še celo sočutje do njih, pomagalo jim celo nakladati vozove in jim dobrodušno želelo srečno pot. Oj ti dobro, blago rusinsko ljudstvo! Kdo naj opiše vse tvoje trpljenje, vse krivice, krvave zločine, ki so ti jih prizadejali hudodelci in tirani.«⁵³ Pozneje so se tudi Rusini, ki so se znašli na bojni črti »med dvema ognjema«, hoteli umakniti v zaledje, toda ruska vojska jim ni dovolila umika na svoj stran. Zavrtnjeni naj bi bili sprva tudi na avstro-ogrski strani, »češ da je prebivalstvo rusinsko in da naj gre le na Rusko. Z besedami, da so tudi njegovi vojaki zagovarjali, »naj gredo le rajši na Rusko,

⁵⁰ Lah, Druga knjiga spominov, str. 111.

⁵¹ Hameršak, Skoz prvo svetovno vojno, str. 18.

⁵² Prav tam, str. 98.

⁵³ Matičič, Na krvavih poljanah, str. 101.

kjer se bodo vsaj lahko preživljali, ker na naši strani je le pomanjkanje in glad in dobe pribežališče le Židi, » je svoje misli zaključil podčastnik Matičič. Pot v zaledje so jim potem le odprli na avstrijski strani.⁵⁴

Anton Mauri se je prek Kijeva vračal domov iz ujetništva v Rusiji. Z mislijo na goriške begunce, za katere se »živ krst ni zmenil« je odpodil »krivonose gališke lakotnike«, ki so ga prosili za živila, a naj bi bili v begunstvu »z vsem dobro preskrbljeni.«⁵⁵

V antisemitskem imaginariju je bil pojem jud sinonim za oderuštvo in vojno dobičkarstvo. Zaradi naraščajočega pomanjkanja je avstro-ogrška vojska že kmalu začela z rekvizicijami kmetijskih izdelkov in drugih za vojsko pomembnih dobrin. Ivan Lah si je zabeležil razgovor o vojaških rekvizicijah, v katerem je njegov sogovornik trdil, da nekateri preveč skrivajo in tajijo. Ivan Lah pa je kmečke prebivalce podprl z argumentom, da imajo dobiček od rekvizicij »samo židje.«⁵⁶ V svojih spominih, ki so izšli na pragu druge svetovne vojne, je zapisal tudi nekaj ostrejših antisemitskih razmišljanj: »Tako smo tudi mi premagali blato tega dne in proti večeru dospeli v večjo vas Usci Lug, ki leži na stiku dveh rek ob Bugu. Zopet taka poljska vas, polna zgrbljenih židovskih postav, v dolgih črnih kaftanih, s krivimi nosovi in neizogibnimi kodrastimi pridatki pri ušesih. Nesrečna poljska zemlja, kakor pijavke so se zajedli vate ti ostanki in izgnanci izvoljenega ljudstva, da ti pijejo kri! Ubogi poljski narod se je umaknil v svoje kočice, a ti krvosesi vladajo po vaseh in mestih, računajoč samo na nevednost in nezmožnost ubožnega ljudstva, da ga ogulijo do kože.«⁵⁷ V njegovih razmišljanjih gospodari Jud v izpraznjeni vojaški kantini, v kateri po štirih letih vojne »ni več ničesar, kar bi utolažilo glad. Kruha nič, cene visoke. Ubogi vojak!«⁵⁸..

Negativna mnenja o Judih kot vojnih dobičkarjih se ne širijo samo med vojaki, ampak tudi v zaledju. »Elbert pravi o sladkornih Židih, da so 150.000 za vojno skrb podarili, zato pa so ceno zvišali pri litru za pol helerja, kar jim je vrglo 3 milijone – v prodajalnah 4 h dražji.«⁵⁹ Fran Milčinski si je v svoj dnevnik zapisal številne govoriče, ki so se širili med Ljubljancani in so izjemno pomemben vir za kulturno zgodovino prve svetovne vojne, saj si lahko prek njega ustvarimo vtis o ljudeh, ki sami niso pisali dnevnikov ali spominov. Tako je vojak, ki se je oglasil iz ruskega dela Poljske, pripovedoval, da »žid tam vse preskrbi kar se hoče«,⁶⁰ o dragih dunajskih judovskih prekupčevalcih z mastjo,⁶¹ in slabem odnosu do judovskih beguncev v Hajdini, ki naj bi tarnali, zakaj se jih ni pustilo, od koder so prišli, saj »Rusi ne bi grše ravnali z njimi nego ravnajo tu.«⁶²

Tudi Bogumil Vošnjak, slovenski predstavnik v Jugoslovanskem odboru v Londo-

⁵⁴ Prav tam, str. 104–105.

⁵⁵ Mauri, Moj križev pot, str. 32.

⁵⁶ Lah, Druga knjiga spominov, str. 86.

⁵⁷ Prav tam, str. 112.

⁵⁸ Prav tam, str. 116.

⁵⁹ Milčinski, Dnevnik, str. 60.

⁶⁰ Prav tam, str. 238.

⁶¹ Prav tam, str. 220.

⁶² Prav tam, str. 197.

nu, je v svojem dnevniku opisal nekaj svojih slabih izkušenj z Judi. Tako naj bi ga v menjalnici »opeharil židovski menjač Ruso«⁶³ in v Meštrovičevem ateljeju je spoznal judinjo iz Varaždina, ki ga ni »nič prijazno gledala, ker je motil njene svetopisemske študije« in mu ni ponudila niti stola. Zabeležil si je, da je »na take prijaznosti že navajen v židovsko – dalmatinski družbi.«⁶⁴ Pri svojem predstavljanju slovanske problematike, »pojasnjevanju naše stvari«, je trkal na številna vrata in srečal številne politike judovske vere, kot je bil na primer »umen in silno mnogo govoreč žid« Lucien Wolf.⁶⁵ Čeprav si je pri tem zabeležil kakšno pripombo v smislu »povsodi židi«, je bil predvsem pragmatičen izobraženec, politik, ki predsodkom ni posvečal velike pozornosti. Tudi sam je ob neki priložnosti na vprašanje, kaj misli o antisemitizmu, odgovoril, da »priznava Židom enakopravnost, da bo pa proti njim v trenutku, ko bo čutil, da je moj narod od njih ogrožen.«⁶⁶ Decembra 1915 si je v londonskem gledališču ogledal Shakespearovega Beneškega trgovca, pomembno dramsko besedilo s protijudovskim likom. Bil je navdušen nad gledališko predstavo in si je ob tem zabeležil: »Bil je sijajen večer in Šojlok (Shylock) je bil nad vse dober.«⁶⁷ Leto pozneje je poslušal predavanje v Shakespearovem društvu na King's College, o katerem je ostalo zapisano, da je v Beneškem trgovcu »zapopadeno fabulo najti v naših narodnih pesmih.«⁶⁸ V istem obdobju, januarja 1916 je v dunajskem dvornem gledališču gledal Beneškega trgovca tudi Franc Rueh, ki si je zabeležil: »Najboljše je igral Jud.«⁶⁹

Judinje

Poseben odnos so imeli slovenski vojaki do Judinj, ki so jih sicer privlačile, a obenem jim pomeni nemoralo in zlo, ki jih je zapeljevalo v skušnjava. »Že včeraj je prišel židovski babji satan k meni in mi pripovedoval o palačinkah, potem me je pričel zaljubljeno gledati in potem me je zapeljeval kot madame Putifarjeva siromaka Jožefa.«⁷⁰ Pogosto se pod pojmom judinja razume vsaka ženska, ki naj bi po svojem vedenju odstopala od tradicionalne predstave o ženski in njeni vlogi. »Med vožnjo sem se spoznal z mlado židovsko deklico iz Šikloša, ki se je tudi peljala v Harkanj in ki me je prijazno povabila, naj jo prihodnji dan obiščem na domu. Bila je zelo živahna in zgovorna, pa tudi precej drzna, da sem takoj sklepal, da mora biti židinja, čeprav tega še nisem vedel.«⁷¹ Rado Pavlič je v Banja Luki stanoval pri »okrogli, sladki, ljubeznivi židinjki«, ki mu je oddajala sobo in mu jo odpovedala po prvem ženinem obisku.⁷² Novo stanovanje mu je njegov »dobri sluga« našel pri »živahni lepi židinjki«,

⁶³ Bogumil Vošnjak: Dnevnik iz prve svetovne vojne. Ljubljana 1994, str. 94.

⁶⁴ Prav tam, str. 126.

⁶⁵ Prav tam, str. 239.

⁶⁶ Prav tam, str. 119.

⁶⁷ Prav tam str. 123.

⁶⁸ Prav tam, str. 132.

⁶⁹ Rueh, Moj, str. 36.

⁷⁰ Šest, Enaintrideset in eden, str. 18.

⁷¹ Pavlič, Ljubezen in sovraštvo, str. 107.

⁷² Prav tam, str. 65.

ki ga je prijazno sprejela. V pogovoru mu je pripovedovala, da je »bil njen mož poprej kristjan, pa je iz ljubezni do nje prestopil v židovsko vero. Zato ga ljubi še bolj in hoče biti vedno zvesta – tako kakor je in zna biti zvesta samo židinja.« O njenih lastnosti je Rado Pavlič zapisal, da je bila »jako varčna kot vsaka židinja, tako pohlepna po denarju kot mnogi njenega rodu pa le ni bila.«⁷³ Franc Zupančič je obiskal tudi vdovo priljubljenega ruskega pisatelja Nikola Tolstoja. V pogovoru z njo je spoznal, da je bilo njuno zakonsko življenje dobro in srečno, »vendar ne popolnoma brez oporekajanja.« Pri tem je izvedel, da je žena Nemka in da je »v njej židovska kri«, in si ob tem zapisal, da se je »tudi nam to pri razgovoru zazdelo, kajti zelo je sama sebe hvalila.«⁷⁴

»Dobro smo jedli in pili in se dobro imeli pri Židinjah v Kolodvorski restavraciji,«⁷⁵ si je zabeležil Franc Zupančič. »V Kiralyhasa smo čakali par ur. Židinke na kolodvoru. Vse polno beguncev.«⁷⁶ Kot Judinje se pogosto razume ženske, ki ponujajo ljubezen za denar, torej prostitutke, ki so umazane v moralnem smislu. Pri tem se je pokazal takrat prevladujoč patriarhalni, pogosto celo zavrt, do ženskega spola sovražen in žaljiv odnos. Vojak, ki je prišel iz Galicije na polkovne položaje pri Rablju v Zgornje Posočje malo pozneje kot ostali vojaki, je Matičiču pripovedoval: »Nenadoma so se Rusi umaknili in bežali nazaj. Debelo smo gledali, kaj to pomeni. Pozneje smo zvedeli, da so tam pri Gorlicah prodrli Nemci. Šli smo za Rusi preko vseh Karpatov, čez Kolomejo, prav do Dnjestra. Tam smo se zakopali. Rusi so nas pustili na miru, mi pa nje - in dobro je bilo. Šli smo po vaseh in pobrali, česar niso že pobrali Rusi. Lazili smo okrog Židov in kradli, kar nam je prišlo pod roko, goljufali jih, zapeljevali njih hčere. Fej, kako so se mi pristudile te umazane vlačuge! Pa Rusinke, Pojakinje, vse so bile enake.«⁷⁷ Nasilje nad ženskami in posilstva, ki so v dnevniških zapisih zamolčana, so omenjena v avtobiografskem romanu, ki je izšel tudi v slovenščini med obema svetovnjima vojnoma in v katerem najdemo tudi Slovence: »Je pa bilo v Galiciji in Bukovini vendar lepše,« je poročal Fischer. Če smo pri prodiranju ali umikanju prenočili na kakšni kmetiji, nismo nič dolgo izpraševali, pri poljskih židovkah še celo ne. Pokazal si ženskam pest - pa so rade legle. Kaj smo hoteli? Fischer, kako je vendar mogoče napraviti kaj takega - s silo si vzeti dekle, to je res zločin! Moj dragi Dorniger, če me danes vprašaš, kako je mogoče kaj takega ti morem reči samo toliko, da tudi jaz ne vem. Človek samega sebe ne pozna. Ali misliš, da sem bil jaz potem vesel? Ko smo zarana odšli je dekle še vedno tulilo.«⁷⁸

Sovražniki

Vzdušje pomanjkanja, ki ga prineseta vojna in judovska krivda, v katero verjamejo antisemitske množice širom Evrope, lepo ilustrirajo pisma Josipa Stritarja iz

⁷³ Prav tam, str. 84.

⁷⁴ Zupančič, Dnevnik, str. 281.

⁷⁵ Prav tam, str. 9.

⁷⁶ Prav tam, str. 132.

⁷⁷ Matičič, Na krvavih poljanah, str. 69.

⁷⁸ Josef Hofbauer: Pohod v zmedo. Ljubljana 1935, str. 85.

Aspanga, v katerih izstopajo iz revščine le »dobro rejeni Židje«⁷⁹ Tudi dr. Ivan Lah, ki v spominih zatrjuje, da Judov »od nekdanj ni maral,«⁸⁰ je prepričan, da so Judje »še najboljše prenesli časov silo.«⁸¹ Podobno je razmišljal tudi pesnik Andrej Čebokli: »O mir – o počitek! Kdo vaju uživa dandanašnji dan? Bogatin in Žid.«⁸² Pri njem lahko preberemo presenetljivo ostra in izdelana antisemitska stališča, ki sicer judovstvo enačijo s kapitalizmom in Jude vidijo predvsem kot izkoriščevalce poštenih delovnih ljudi. »Star in debel je bil in zdelo se mi je, da vidim Žida. Saj ima milijone, in čemu jih ne razdeli med uboge družine, ki poginjajo – ne umirajo – za lakoto?«⁸³ So pa njegove v osnovi značilno krščansko socialne proti kapitalistične predstave nadgrajene s precejšnjo mero rasizma: »Začudil sem se ilovnatim kočam. Zdelo se mi je od daleč, da vidim čredo ovac. Koča je že velika, če ima kuhinjo in dve sobici. Lesenega poda ni nikjer, kvečjemu pri kakšnem Židu. V sobah ilovnata tla, žene in dekleta v škornjih, redkih las in zagorelega obraza. Trgovine in krčme čisto vse v židovskih rokah. Da bi že enkrat zginila ta pasma s sveta. Sobo sem dobil pri Židovki. Ti ljudje mislijo, da naredijo Bogu hvalevredno delo, ako opeharijo drugega. Denar jim je svet.«⁸⁴ Na drugem mestu njegovega besedila lahko preberemo o Maromaros-Szigetu: »Lepo mestece, da bi ne bilo polno Židov. Vse kar so dobrega storili Židje, bi povedal in naštel v eni uri. Ali ni to pleme v pohujšanje in škodo drugim, boljšim plemenom? Denar mu je cilj življenja - denar mu je tudi bog! Slepjarjenje in zvijača je njegova edina in največja morala.«⁸⁵

Takšna stališča so bila med vojaki in častniki precej razširjena, in pri odnosu do Judov ni vedno prevladala običajna »narodna slepota« avstro-ogrske armade, saj so predsodki do Judov pogosto presežali narodne in verske opredelitve. Rado Pavličev, poveljnik, nemško vzgojeni general narodno mešanega, slovansko-italijanskega porekla, »židov ni mogel trpeti« in je imel »posebno piko nanje, ko je pripovedoval nekaj srčkanih smešnic o njih.«⁸⁶ Rado Pavlič je tudi sam »večkrat neusmiljeno zabavljajl proti »čifutom«, zlasti proti »ogrskim, ki so imeli vedno polna usta hrabrosti, v resnici pa so bili najstrahopetnejši med strahopetnimi, ljudje, ki so se znali na vse mogoče načine izmazati, da jim ni bilo treba iti na fronto.« Kot lahko preberemo v njegovih spominih, tudi pred judovskim tovarišem, s katerim sta se vozila skupaj vse iz Ljubljane. »Že iz imena samega bi bil lahko sklepal, da je moj novi tovariš »madžarski žid«, toda nisem se dosti brigal za to, sam pa mi tega tudi nikoli ni povedal. Šele čez nekaj mesecev mi je ob neki priliki priznal, da je tudi on Abrahamovega rodu.« Pozneje je bilo Radu Pavliču žal, da ni prišel k njemu stanovat.⁸⁷

⁷⁹ Josip Stritar: Zbrano delo, 10. knjiga. Pisma 1872–1923. Ljubljana 1957, str. 549.

⁸⁰ Lah, Druga knjiga spominov, str. 101.

⁸¹ Prav tam, str. 106.

⁸² Andrej Čebokli: Pesnik in pisatelj iz Kreda (1893–1923). Gorica 1999 (dalje Čebokli, Pesnik in pisatelj iz Kreda), str. 64.

⁸³ Prav tam, str. 86.

⁸⁴ Prav tam, str. 77.

⁸⁵ Prav tam, str. 92.

⁸⁶ Pavlič, Ljubezen in sovražstvo.

⁸⁷ Prav tam, str. 14.

Ivan Lah se je pogovarjal s poljskim otrokom in ga spraševal, ali ima rad žide. Na njegov z nasmehom izgovorjen negativni odgovor mu je pritrdil, da »ima prav, da Židov in Nemcev ne smeš imati rad, to so vaši sovražniki« in da je glavno, »da si dober Poljak«. ⁸⁸ V svojih trdnih protijudovskih stališčih ni popuščal. Ko so se vozili z Dunaja proti vzhodnemu bojišču, je bil med njimi najglasnejši mladi kadet aspirant. »Bog ve kako se je imenoval, a imel je tako vidne lastnosti svojega rodu, da ga ni mogel zatajiti.« Družbo je »imponiral s svojo ravnodušnostjo, s katero je odhajal na fronto«, z vojaki je delil svoje zaloge cigaret in slaščic, »z darežljivostjo, ki je bila v teh težkih časih res nenavadna. Čeprav ga je »židovski tovariš naravnost obsul z vsemi svojimi darovi«, je Ivan Lah zapisal, da »židov od nekdanj nisem maral. Zato se mi ni mogel prikupiti, da si je bil nadvse prijazen in skoraj vsiljiv.« ⁸⁹

Vzroki vojne

Decembra 1914 je Stanko Majcen v pismu Izidorju Cankarju skušal razumeti in pojasnjevati vzroke vojne z mislijo, da je »vojska velik ventil, skozi katerega se izlije smrad in gniloba stoletja. Ljudje sami spoznajo, da je blata in brozge že previsoko, zrak prepoln kužne zlobe in zatohle ničvrednosti in si sami odprejo tak ventil.« ⁹⁰ Ivan Matičič je razmišljal o vojnem zlu kot »Mefistu, ki je povsod zasajal svoje kremplje, vsepovsod iztikal in vohal, vsako uro, ponoči in podnevi bdel kraj trudnih delavcev na cesti, kraj siromašnih nosačev. Povsod strahoval, kaznoval.« ⁹¹ Franc Rueh je januarja 1916, ob vstopu v tretje leto vojne, ugotavljal, da kljub temu, da so se je že vsi naveličali, še vedno ni upanja na njen konec. Vzrok zanjo je iskal v posledicah »materialistične dobe, ko so začeli iti v klasje nauki vseh modernih filozofov, ko se je ukoreninila v politiki ideja nadčloveka.« ⁹² Dve leti pozneje je ostalo le še spoznanje o nesmiselnem »pohodu v zmedo«, o »letih strahote« in zlomu vrednot starega sveta.

V zaključnem poglavju pod naslovom Vizija osvete je Ivan Matičič zapisal, da so bili »krivi naši Iščarjoti in krivi proroki, ki so se razpasli v naši deželi. Sleparki so pili našo kri, izpodjedali so naše korenine; vedno nove rane so nam rezali v meso.« ⁹³ Andrej Čebokli, ki je vojno razumel kot »mati kapitalizma in proletarizma« ⁹⁴, je razložil vpliv, ki ga je vojna imela na vojaka, ki je ležal v jarku in gledal smrti v obraz: »Temu je narava razbila in potrgala vse kulturne vezi in verige med njimi in družbo. Razblijnila mu je vse predsodke, vse laži sveta. Ponižala ga je do preprostosti, malenkosti, resničnosti – do sebe, naravnosti: preustvarila ga je zopet v pravega in naravnega človeka, kakršen bi moral biti po božji podobi in naravni pravici. Zato zasovraži vsak tak človek – mladenič in mož – vse svetne moči in sile nad seboj - hrepeni po indi-

⁸⁸ Lah, Druga knjiga spominov, str. 113

⁸⁹ Prav tam, str. 101.

⁹⁰ Navedeno po: Slovenci in prva svetovna vojna. Ljubljana 2008, str. 6.

⁹¹ Matičič, Na krvavih poljanah, str. 74.

⁹² Rueh, Moj dnevnik, str. 33.

⁹³ Matičič, Na krvavih poljanah, str. 269.

⁹⁴ Čebokli, Pesnik in pisatelj iz Kreda, str. 92.

vidualni prostosti in odrešenju človeštva – ali pa ostane še bolj divji hlapec kulturne grozovitosti.«⁹⁵

Vojna je izčrpala gospodarske zmožnosti držav, ljudi je pestilo pomanjkanje, grozila je lakota, širile so se bolezni. Zato ni naključje, da so se ob koncu vojne začeli socialni nemiri in revolucije. Nezadovoljni, invalidni in psihično izčrpani vojaki so se vračali proti domovom in Judje so ponovno plačali ceno njihovega nezadovoljstva. »Ko smo se pripeljali v Prago, je neki Žid ponujal cigarete. Skoraj nihče ni mogel kupiti. Prvič je vojakom primanjkovalo denarja, drugič pa je Žid držal visoko ceno. Ko pridem zraven, vidim, da ponuja cigarete. Vprašam ga, po čem jih prodaja. Imel je veliko škatlo, v njej je bilo sto cigaret. Ko pove ceno, mu rečem: Dragi moj, to je vendar predrago in ga lopnem po roki, tako da se cigarete razletijo po tleh. Rečem: Pobirajte! V eni sekundi je cigaret zmanjkalo. Sam sem bil med tistimi, ki so pri tej akciji ostali praznih rok. Dobil nisem niti ene cigarete. Žid je tulil ko grešna duša, ker je bil ob sto cigaret, in jo ucvrl, kar se je dalo, da ne bi prišel še ob ostale cigarete, kar jih je imel.«⁹⁶ Judje so kot metafora za oderuhe, vojne dobičkarje, kapitaliste in izkoriščevalce tudi ob koncu vojne postali tarča množičnega gneva. Pri tem je bila za antisemitski diskurz značilna nerazrešena dvojnost, da Judje nastopajo tako v vlogi »izkoriščevalskih pijavk« kot skrito ozadje socialnega in revolucionarnega izbruha: »Rusija, zapeljana po komunističnih Judih, je bila popolnoma poražena.«⁹⁷ V dnevnikih Frana Milčinskega je zabeležka iz poletja 1917, da se v trgu Našice dobi vse. »Najvišjih cen in zakonov zoper navijanje ni. Trgovine so v židovskih rokah. Izvažanje je strogo prepovedano.«⁹⁸ Zapis leto pozneje pa sporoča, da »Židje po Našicah plenijo.«⁹⁹

Vojne je konec

Povratniki z bojišč so svoje nezadovoljstvo, razočaranje, pridobljene militaristične vzorce in potlačene frustracije prenašali v zaledje. Med njimi so bili številni oslepel, ranjeni in pohabljeni vojaki. Vojna je pustila globoko sled v mišljenju »izgubljene generacije«, ki je izkusila življenje v strelskih rovih, in vplivala na kolektivno zavest. »Vojna je spremenila vedenjske modele, miselne, čustvene in psihične kategorije tako tistih, ki so se znašli na bojiščih kot tistih, ki so jo doživljali v zaledju front.«¹⁰⁰ Prenašali so se tudi obrazci nestrpnosti do drugačnosti in seveda odnos do judovske skupnosti. Okrepljeno negativno mnenje o Judih je tako živelo še naprej in predsodki so se širili tudi v novi državi.

Ivan Matičič je v enem od spominskih zapisov gališko »vino« pisal v narekovajih,

⁹⁵ Prav tam, str. 132.

⁹⁶ Hameršak, Skoz prvo svetovno vojno, str. 141–142.

⁹⁷ Rueh, Moj dnevnik, str. 217.

⁹⁸ Milčinski, Dnevnik, str. 277.

⁹⁹ Prav tam, str. 390.

¹⁰⁰ Marta Verginella: Soška fronta v slovenskem tisku in zapiskih slovenskih vojakov. V: Soški protokol. Celovec, Ljubljana, Dunaj 1994, str. 51.

s čimer je ponovil trdovraten predsodek o goljufivosti judovskih trgovcev. Po končani vojni je uradnik ljubljanske mestne občine pripravil popis v Ljubljani živečih Judov in pri tem dodal spremno pismo z opombami in kratkimi komentarji o njihovi dejavnosti in premoženju. Neznani pisec je ob tem pojasnil, da mu je šlo za to, da predsedstvu deželne vlade za Slovenijo predloži »čim popolnejšo evidenco tukajšnjih židov in bivših pripadnikov te vere.« Pri tem je navajal značilno protijudovsko misel, da »žid ostane žid, četudi bi bil preko ušes čepel v krstni vodi«. Rezultati njegovega zbiranja podatkov o ljubljanskih judovskih trgovcih z vinom pa so bili povsem nasprotni od stereotipnih pričakovanj in protijudovskega namena zbirke podatkov: »Pri rekviziciji vin med vojsko (vojno) je oblast le pri Bolaffiju in pri Stepiču našla skoro samo pristno vino, povsodi drugje v Ljubljani pa samo petijot, kakor so pokazale kemične analize.«¹⁰¹ Pisec je seznamu dodal opombo, da »sicer pa kakor kaže seznam, je tukaj silno malo židov stalno. Če pa pogledamo zvečer po naših restavracijah, prideta na vsakega arijca vsaj dva žida. To so sami ljudje a la Rosenberg, po navadi iz vzhodnejših krajev. Ali je mogoče zoper to kaj napraviti?«¹⁰² Poziv je vsebinsko spominjal na zapis Andreja Čeboklija, ki je bil decembra 1917 v Zagrebu in ga je navdušeno pohvalil: »O ti prekrasno mesto, središče bodoče Jugoslavije. Čeravno ne poznam tu žive duše, se vendar čutim domačega.« Pri tem pa je takoj dodal pripombo, da bo »to mesto treba otrebiti Madžarov in Židov.«¹⁰³ Tudi za novo avstrijsko dunajsko vlado se je po koncu vojne širilo mnenje, da ne bo zdržala niti mesec dni, ker so v njej »sami Židje«.¹⁰⁴

Drobcji o antisemitizmu v dnevnikih in spominih

Z antisemitizmom, ki ga odkrivamo v dnevniških in spominskih zapisih slovenskih vojakov iz časa prve svetovne vojne, se dosedanje slovenske raziskave niso ukvarjale, čeprav je v zadnjih letih nastalo nekaj pomembnih razprav o antisemitizmu in usodi slovenske judovske skupnosti.¹⁰⁵ Uredniki posameznih objavljenih besedil iz prve svetovne vojne, ki jih je antisemitizem v besedilih presenetil, so ga skušali umestiti v širši družbeni in socialni kontekst. Zgodovinarica dr. Rozina Švent je ob dnevniku Andreja Čeboklija opozorila, da je pomemben tako za zgodovinarja kot za literarnega zgodovinarja. »Preseneča pa nas njegov neprikriti antisemitizem in njegovo moraliziranje – predvsem je bil kritičen do žensk, ki so podlegle različnim skušnjavam.«¹⁰⁶ Urednik spominskih zapisov Jožeta Hameršaka je avtorjev slab odnos do Judov označil z besedami, da je »seveda z današnjega stališča neustrezen, je pa

¹⁰¹ Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond Mesto Ljubljana, reg. I. /2012, folije 855–869; Filip Fischer: Prispevek k študiji o židovski skupnosti na Slovenskem. V: Jadranski koledar 1988, str. 191–197.

¹⁰² Prav tam.

¹⁰³ Čebokli, Pesnik in pisatelj iz Kreda, str. 151.

¹⁰⁴ Milčinski, Dnevnik, str. 408 (9. 12. 1918).

¹⁰⁵ Slovenski Judje: zgodovina in holokavst. Maribor 2012.

¹⁰⁶ Rozina Švent: Dnevniku na rob. V: Andrej Čebokli: pesnik in pisatelj iz Kreda (1893–1923). Gorica 1999, str. 28.

zgodovinsko značilen.«¹⁰⁷ Igor Vilfan pa je v spremnem besedilu dnevnika Franca Rueha zapisal, da je bil antisemitizem razširjen zlasti v nemško govorečih pokrajinah avstro-ogrske monarhije in da se je s časom stopnjeval. Vzroke zanj je iskal v zavidanju ljudi za judovsko poslovnost in uspešnost, zlasti v književnosti, umetnosti, glasbi, medicini, znanosti ter v nagnjenosti ljudi, da za svojo lastno nesrečo krivijo druge, v tem primeru Jude. Pri tem je stališča v dnevniku povsem pripisal odrazu tedanjega časa, čemur lahko deloma pritrdimo. Spregledal pa je razliko med odklonilnim stališčem do Nemcev ali do »konservativnega, Šušteršičevega krila« Slovenske ljudske stranke, ki ji je tudi sam pisec pripadal, in med antisemitizmom kot družbenim pojavom, ki je presegal običajne narodne in politične boje. Najverjetneje je ostrina dnevnških zapisov tudi vplivala, da je v spremnem besedilu opozoril, da »takratnega odklonilnega stališča do Judov ne smemo istovetiti z antisemitizmom, kot so ga razumeli in izvajali nacisti«, in da Franc Rueh tudi pozneje ni v »nobenem oziru podpiral nacistov in njihove metode reševanja judovskega vprašanja.«¹⁰⁸ Antisemitizem, kot ga odkrivamo v obravnavanih zapisih, in njegovi avtorji, seveda nimajo neposredne zveze s poznejšim genocidom, lahko pa prek njegove razširjenosti in takratne samoumevnosti razumemo korenine »banalnosti zla«, ki je povzročila genocid nad evropsko judovsko skupnostjo v času druge svetovne vojne.

* * *

Pregledani dnevniški in spominski zapisi pričajo o obstoju stereotipov in predsodkov, ki so se širili med prebivalci avstro-ogrske monarhije. Med njimi imajo posebno mesto predsodki, vezani na Jude oziroma antisemitizem, ki je bil predmet naše analize. Razloge za nestrpnost in negativen odnos do judovske skupnosti, ki ima dolgo tradicijo v evropski in slovenski preteklosti, lahko iščemo v trdovratnosti stereotipov in v neposredni povezavi z vojno in njenimi posledicami. Stiske, ki jih je povzročila, so bile plodno gojišče za predsodke, zato se je antisemitizem širil med vojaki v strelskih jarkih in v zaledju bojnih črt. Slabe prehrabne razmere, socialne stiske, razčlovečenje v strelskih rovih in množična smrt so povzročili iskanje krivcev in željo po razumevanju nastalih razmer. Judje, ki so bili že tradicionalno demonizirani kot brezdomci, izkoriščevalski trgovci, oderuški posojevalci denarja, izdajalci in tujci so tudi med prvo svetovno vojno v močno razširjenem antisemitskem diskurzu postali domnevni krivci za probleme vojnega časa. Na prostranih poljanah Galicije so številni slovenski vojaki prvič srečali pripadnike judovske skupnosti in na podlagi privzgojenih obrazcev izoblikovali svoj večinoma nestrpni odnos do Judov, v katerem so se zrcalile lastne frustracije in nezadovoljstvo.

¹⁰⁷ Milan Dolgan. V: Jože Hameršak: skoz prvo svetovno vojno. Ljubljana 1994, str. 163.

¹⁰⁸ Igor Vilfan: Spremono besedilo. V: Franc Rueh: Moj dnevnik 1915–1918. Ljubljana 1999, str. 8.

Marko Štepec

Prejudice about Jews During World War I

S u m m a r y

The war between 1914 and 1918 made a permanent impact on the human relations and definitely changed the life in the European space. It also influenced the attitude to the Jewish population and the formation of anti-Jewish prejudice. The reasons for the intolerance and negative attitude towards the Jewish community, which has had a long tradition in the European past, may be sought in the persistence of stereotypes and in the direct connections with the war and its consequences.

The general military and labour mobilisation of the population, the experience of life in the trenches and the changes brought about by the war had a strong influence on the formation of conceptions and prejudices. Lack of provisions, social problems, general shortage of goods, dehumanisation in the firing trenches and countless deaths in the battlefields resulted in the search for scapegoats and the wish to understand the new situation. Also during World War I, the Jews – already traditionally demonised as people without a homeland, unscrupulous merchants, loan sharks, bad soldiers, traitors and strangers – were seen as the supposed culprits, responsible for all of the problems during the war.

When the war started, the Austro-Hungarian authorities tried to put a stop to the opposition between the nations. However, with its consequences the war gave additional momentum to the spreading of the stereotypes about Jewish loan sharks, cheats, unscrupulous merchants, war profiteers, spies, traitors, bad soldiers, and other prejudices from the extensive anti-Jewish heritage. The existence of this heritage may be found in the autobiographic texts, where the authors described their impressions and events from the everyday life, and which were often not intended for publication at first. Thus numerous diaries and memorial documents attest to the existence of prejudices, spreading among soldiers as well as civilians in the Austro-Hungarian Monarchy. Authors included the prejudices from their own environment as well as their own notions about the events and their causes into their texts. These texts were also influenced by the newspaper articles, full of war agitation and notes about the opponents. The increasingly militarised state administration kept creating an image of the enemies and the conditions for the persecution of the opponents.

On the broad plains of Galicia many Slovenian soldiers encountered the members of the Jewish community for the first time. On the basis of the imparted patterns they formed their own attitude to the Jews, often reflecting their own frustrations and dissatisfaction. The anti-Jewish sentiments and the related prejudices were deeply rooted and common among the inhabitants of Austro-Hungary. Vienna was often the first place where the students from Styria and Carniola encountered Jews, who did not differ from the rest of the bourgeoisie or other inhabitants of the city in the way they dressed or lived. In the anti-Semitic discourse this very lack of differences actually implied an even greater threat to one's own identity, creating the need for the distinction between who the »Jews« actually were and providing room for the unlimited use of this concept as a metaphor and blame for all the problems of the contemporary world. However, during the war the Slovenian soldiers in the nationally and religiously mixed Galicia often encountered the traditional Jewish inhabitants, who were not only different because of their religion, but also their clothes, language and habits. This supposedly supported the imaginary construction of Jews, known from pseudo-scientific anti-Semitic literature, newspapers, and popular literature.

Authors of diaries described numerous fragments about the violence against the Jewish population in Galicia. Their records often attest to the traditional prejudices, intensified and transformed by the war. In the wartime imagery Jews became synonymous with usury and war profiteering. The soldiers also had a special attitude to the Jewish women, which represented immorality and evil, leading them into temptation. The concept of a »Jewess« frequently denoted any woman whose behaviour allegedly digressed from the traditional concepts of women and their role. »Jewesses« often meant women who offered sex for money and were dirty in the moral sense. The negative opinions about Jews were not only spreading among the soldiers, but also in the hinterlands. In the anti-Jewish public opinion, Jews were considered incapable soldiers who strived to avoid the military service and the fronts.

As a metaphor for loan sharks, war profiteers and capitalists they also became the target of mass

anger at the end of the war. The unsolved duality, where Jews were simultaneously seen as »exploitative leeches« as well as the hidden catalyst of social and revolutionary unrest, was characteristic of the anti-Semitic outlook. The war made a profound impact on the mentality of the »lost generation«, which had experienced life in the firing trenches as well as the hopelessness of the hinterlands, and influenced the post-war collective conscience significantly. Furthermore, the patterns of intolerance and anti-Semitism, which is evident from the autobiographical notes under consideration in all of its extent and self-evident nature, were also transferred into the time after the war.